

ҚАЗАҚ ГУМАНИТАРЛЫҚ ЗАҢ УНИВЕРСИТЕТІ

**КАЗАХСКИЙ ГУМАНИТАРНО
ЮРИДИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛУЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ПРОБЛЕМАЛАРЫ: ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҰЛТТЫҚ ПРАКТИКАСЫ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕ

**(Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция
материалдары)**

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ПРЕСТУПНОСТИ: НАЦИОНАЛЬНАЯ ПРАКТИКА И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ

**(Материалы международной научно-практической
конференции)**

Астана – 2008

Конституциялық заңнаманың даму белестері

Бүгінгі Қазақстан бүкіл әлемге экономикалық жағынан қуатты, қоғамдық-саяси ахуалы тұрақты, келешегі сенімді, болашағы зор мемлекет ретінде танылып отыр. Өйткені мемлекетте бауырластық, ынтымақтастық, өзара бірлік идеологиясы түпкілікті орнықтырылған. Қазақстан – ұлан-байтақ өңірдің мекендеп жатқан қазақ халқының және онымен тарихи тағдыры бір арнада тоғысқан барша ұлт пен ұлыстың ортақ Отаны. Барлық ұлт пен ұлыстың ортақ мақсатқа бір кісідей жұмылуы - жақсы дәстүріміз. Елдегі татулықтың үлгісін ең алдымен бұл жердің ежелгі иесі - қазақ халқы көрсетіп, бүкіл ел-жұртқа ұйытқы болып келеді. Тәуелсіздік туын қолда берік ұстау - әрбір Қазақстан азаматының биік мақсаты, басты борышы. Оны құқықтық мемлекетке, демократияшыл қоғамға тән заңдылық қағидаларын қатаң сақтағанда жүзеге асыра аламыз. Мұның бірінші шарты Конституцияны білу, сақтау, қадірлеу болса керек. Сонау Өз-Тәуекенің заманында да қазақ қауымының дәуірлеуі заңды жоғары ұстауына, заң талаптарына жүгінуіне байланысты болғанын еске түсірейік.

Сондықтан да Қазақстан Республикасының Президенті тәуелсіздіктің алғашқы жылдарының өзінде тәуелсіздікті нығайтуға, заңдылықты сақтауға байланысты қыруар іс тындырды. Мысалы ол 1993 жылы атақты Ордабасыдағы өткен тарихи жиында былай деген еді: «Қазақстандықтар бұрынғы құқықсыз өмірден біржола бас тартты, өзінің әлеуметке бағдарланған нарықтық экономикасы және жаңа қоғамдық қарым – қатынастар бар күшті егемен мемлекетін құруға кірісті. Қоғамымыздың ең қастерлі қазынасы – адам болып табылады, оның құқығы мен бостандығына кепілдік беріледі деп заң жүзінде жарияладық, Республикадағы барша халықтың тең құқылығы қамтамасыз етіледі деп кепілдік бердік. Тәуелсіз елдің тұңғыш Конституциясы біржола тиянақтаған бұл тұжырымдар біздің қоғамдық прогресс бағытымен дамуымыздың негізі болуға тиіс» [1, 2-бет].

Біздің еліміз де, кешегі Кеңес Одағынан тараған мемлекеттер де демократиялық, құқықтық мемлекет орнатуды мақсат етіп, адам құқығына жете мән бере бастады. Бұл оның Ата заңдарында хал-хадерінше көрініс тауып отыр. Ресей федерациясы жеке адамның қадір-қасиетін «Оны кемсітуге ешқандай негіз болуы тиіс емес» деген абсолюттік принципті белгілей отырып қорғайды. Бұл қағида Ресей конституциясының 21 бабында одан әрі толықтырылады. Бірқатар Достастық елдерінде әр адам ар-намыс және қадір-қасиет құқығына ие (Әзірбайжан Республикасы Конституциясының 35 бабы, Грузия Конституциясының 17 бабы, Украина Конституциясының 25 бабы). Бүкіл ТМД мемлекеттерінің Ата заңында адамның қадір-қасиетін кемсітуге ешқандай негіз болуға тиіс еместігі белгіленген. Бұл мемлекеттердің азаматтары ар-намысына, адал атына, жеке өміріне, барлық кісілік қасиеттеріне мемлекеттің, қоғамның және жеке адамдардың араласуынан қорғану құқығы бар. Мемлекеттік билік жеке адамды құрметтеуді және қорғауды міндетіне алады. [2, 164 бет]

Қазіргі заманғы халықаралық құқық саласында адам құқығына байланысты құқықтық актілердің тұтас кешені пайда болды. Халықаралық құқықтың нормалары нақты бір мемлекеттегі адам құқығын тікелей реттеп отырмайды. Тек Біріккен Ұлттар Ұйымының Жарғысы (1 – баптың 3 пункті) мемлекеттерді өз жерінде тұратын барлық адамдардың негізгі құқықтары мен бостандығын қамтамасыз етуді, оларды қандай да бір кемсітуге жол бермеуді міндеттейді. Осы мәселелерге байланысты Біріккен Ұлттар Ұйымының шеңберінде бірқатар құжаттар қабылданған. Олардың қатарына «Адам құқығының жалпыға ортақ декларациясы» (1948 жыл), «Адамның экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтары жөнінде», «Адамның азаматтық және саяси құқықтары жөнінде» (1966 жыл), «Бала құқықтары декларациясы» (1959 жыл), «Әйелдердің саяси құқықтары жөніндегі конвенция» (1954 жыл), тағы басқалары жатады.

Қазақстан Республикасының Конституциясы азаматтардың құқықтары мен бостандығын бекіте отырып, халықаралық актілердің қағидалары мен нормаларына сүйенеді. Аталған және басқа да халықаралық актілер адамның мынандай негізгі құқықтары мен бостандықтарын жариялайды: әрбір адам өмір сүруге, бостандыққа, және жеке басының қолсұғылмаушылығына

құқығы бар; ешкім де қинауға, қатігездік пен қадір – қасиетін кемсітетін жағдайларға және жазалауға ұшырауға тиісті емес; заң алдында барлық адам бірдей, барлық адам бірдей негізде заң арқылы қорғануға; әр адам мемлекет аумағында еркін қозғалуға құқықты, т.б... Халықаралық құқықтық құжаттар адамның құқықтары мен бостандығын ең жоғары құндылық деп таниды.

Қазақстан Республикасының Конституциясы адам құқығы жөніндегі халықаралық құжаттардың негізгі ережелері мен идеяларын қабылдады және оларды мемлекеттің өзіндік ерекшеліктерін ескере отырып бекітті. Конституцияда мемлекеттің адамға және азаматқа қарым – қатысы жөніндегі ереже бекітілді. «Адам құқығы мен бостандығын әркім туған күнінен бастап иеленеді, ол шектеусіз және ажыратылмас болып танылады, заңдардың және басқа да нормативтік актілердің мазмұны және қолданылуын айқындайды» (12 баптың 2 пункті). Адамның осынау табиғи құқығын мемлекеттің мойындауы Конституцияның «Адам және азамат» деп аталатын екінші бөлімінің мазмұны мен бастауын айқындап тұрады.

Қазақстан Республикасының Конституциясы адамның және азаматтың құқықтары негізіне оның құқықтық мәртебесін жүзеге асыратын, бекітетін және негізге алатын қағидаларды жатқызады. Бұл қағидалар мыналар:

- Адам құқығы мен бостандығы ажырамастығы.
- Конституцияның құқықтар мен бостандықтарды асыра пайдалануға тыйым салуы.
- Конституциялық құқықтар мен бостандықтарды заңсыз шектеуге тыйым салынуы.
- Адам мен азаматтың құқықтары мен бостандығы тікелей әрекет етуі.
- Адам мен азаматтың құқықтық мәртебесінің маңызды қағидасы олардың теңдігі болып есептеледі.

- Заңдар мен басқа да нормативтік құқықтық актілердің мазмұнын және қолданылуын адамның конституциялық құқықтары және бостандығымен қамтамасыз ету қағидасы.

- Адамның және азаматтың құқығының, бостандығының және міндеттерінің бірлігі және бөлінбестігі [3, 89-92 беттер].

Біздің еліміз - Қазақстан мемлекеті 1992 жылдың наурызында Біріккен Ұлттар Ұйымының мүшелігіне өтіп, дүниежүзілік қауымдастықтағы тәуелсіз мемлекеттердің біріне айналды. Содан бері демократиялық, құқықтық мемлекет және азаматтық қоғам құруды бастады, сондықтан құқықтық шығармашылық процесін елде жүріп жатқан түбегейлі экономикалық және саяси-әлеуметтік реформалар талаптарына ғана байланысты емес, бүкіл құқықтық жүйесін жалпы жұрт таныған халықаралық құқық нормаларына сәйкестендіруге ұмтылғандықтан да жандандыра түсті. Сондықтан өмірдің барлық саласында адамның және азаматтың мәртебесін тиянақтайтын демократиялық өзгерістердің әлемдік тәжірибесін терең зерделейтін құқықтық ғылымды дамыту проблемасы елімізде ерекше мәнге ие. Қазақстан Республикасының дамуында ағымдағы және перспективадағы міндеттерінің ерекшеліктерін ескере отырып шетелдердің конституциялық құрылысының теориясы мен практикасын танып білу және пайдалану айрықша маңызға ие болады [4, 3 бет].

Еліміздің конституциясы жоғарыда аталған адамның ең ізгі қасиеттерін биік белеске көтереді. Қайбір халық болмасын ар-намысы – кісілік қасиеттерінің өлшемі, адамгершілігінің белгісі. Гуманизмге негізделген қоғамда ар-намыс пен ар-ұятты заң қорғайды [5, 95 бет]. Осыны ескергендіктен еліміздің Ата заңының 17 бабында былай деп айқын жазылған: «Адамның қадір-қасиетіне қол сұғылмайды».

Тәуелсіз еліміздің 90 жылдардан бергі даму ерекшеліктеріне байланысты конституциялық заңнама үнемі жетілдіріліп, бірқатар өзгерістерге ұшырап келеді. Мұның бәрі мемлекетіміздің бір формациядан екінші формацияға ауысуына, нарықтық экономика ерекшеліктеріне, ұлттық жаңғыруға, көп ұлтты мемлекеттің ішкі және сыртқы саясатына байланысты болғанын айтуымыз керек. Тоталитарлық жүйеден демократиялық жүйеге өту барысында халықтың таным түсінігі, саяси – құқықтық мәдениет бірте – бірте қалыптасатыны белгілі. Міне осының бәрі елімізде конституциялық заңдылықтардың бірнеше кезеңдерге бөлінуіне ықпал етті. Жалпы Қазақстанда конституциялық заңдылықтың қалыптасу процестері жөнінде әртүрлі көзқарастар қалыптасқан. Сол көзқарастардың ішінде бізге профессор Т.Ащеулов құрастырған «Қазақстан Республикасының конституциялық құқығы» оқулығындағы келтірілген тұжырым бізге қисынды әрі орынды көрінеді. Онда қазіргі дәуірдің

тарихи оқиғаларын ескере әрі талдай отырып, Қазақстан Республикасы конституциялық заңдылықтарының қалыптасу кезеңдерін негізінен 6 кезеңге бөледі:

- Кеңестік кезең –1917 жылғы 21 қарашадағы Алаш партиясының бағдарламасы; 1920 жылғы 6 қазандағы Қырғыз (қазақ) АССР-і еңбекшілері құқықтарының Декларациясы; 1926 жылғы Конституция жобасы; 1937 және 1978 жылдардағы Қазақ КСР конституциясы;
- 1990 жылдың 24 сәуіріндегі «ҚазКСР-нің Президенті постын белгілеу туралы» Заңы; 1990 жылғы 25 қазандағы «Қазақ КСР-нің мемлекеттік егемендігі туралы» Декларация;
- 1991 жылғы 10 желтоқсандағы «Қазақ ССР-нің атын өзгерту туралы» заңы; 1991 жылдың 16 желтоқсандағы «Мемлекеттік тәуелсіздік туралы» заңы;
- 1993 жылғы 28 қаңтардағы Қазақстан Республикасының Конституциясы;
- 1995 жылғы 30 тамыздағы Конституциясы;
- 1998 жылдың 7 қазандағы Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы заңы [6, 93-94 беттер].

Бұл жерде алтыншы кезеңге 2001-2008 жылдар аралығындағы Конституциямызға енгізілген бірқатар өзгерістерді де жатқызу орынды деп білеміз, өйткені бұлардың бәрі де Конституцияны толық алмастыру не қайта қабылдау жөнінде емес, қажетті өзгерістер мен толықтырулар енгізу сипатында болды. Ендеше мұның бәрі Конституциялық заңнаманың дамуының бір кезеңін құрайтыны анық.

Әрине тәуелсіздік жылдарында Конституциямыздың жиі өзгерістерге ұшырауы тәуелсіз жас мемлекеттің даму ерекшеліктеріне, әлемдік қауымдастықтың толыққанды мүшесі болуға ұмтылысына, нарықтық экономикаға көшу қиындықтарына, тоталитарлық жүйеде қалыптасқан түсініктер мен ұғымдардың санаға бірте – бірте сінуіне, демократиялық құндылықтардың бірте – бірте орнығуына байланысты деп білу керек. Жалпы алғанда конституциялық заңнаманың өзі бір қалыпта қалуы оңай емес, тұрақты Конституцияға ие болу үшін өтпелі кезеңдерді бастан өткеруіміз қажет еді. Бұл процесс әлі де жүріп жатыр. Ендеше қазіргі еліміздің Ата заңы да таяу жылдарда кейбір толықтырулар мен өзгерістерге ұшырауы әбден мүмкін және қажет деп ойлаймыз. Атап айтқанда ОБСЭ ұйымына Қазақстанның 2010 жылы төрағалық етуіне байланысты бұл процесс жылдамырақ жүретін тәрізді. Біздің пікірімізше, Сайлау туралы, БАҚ туралы, Саяси партиялар туралы, Парламент туралы конституциялық заңдарымыз демократиялық – құқықтық талаптар тұрғысынан жаңартылуы керек. Сондай – ақ Үкіметтің, жергілікті өкілді биліктің, Конституциялық Кеңестің өкілеттігі кеңейтіліп, сот және прокуратура жүйесі жетілдіріліп, Президенттік биліктің кейбір өкілеттіктері Парламентке, Үкіметке, жергілікті билік органдарына ауысқаны жөн. Мұның өзі еліміздегі қалыптасқан саяси және экономикалық тұрақтылықты, ұлтаралық татулықты мойындаудың белгісі болар еді. Конституциялық заңнаманың осылайша ілгері дамуы бүгінгі өмір шындығы.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Нұсарбаев Н.Ә., Береке басы – бірлік // Егемен Қазақстан. – 1993. – 1 маусым. – 2 бет
2. Н. А. Михалева. Конституционное право зарубежных стран СНГ.- Москва: «Юрист», 1998, 164 бет
3. Г. Сапарғалиев, Конституционное право Республики Казахстан, - Алматы, 1998, 89-92 беттер.
4. А.К. Абельдинов, О.К. Конабаев. Конституционное право зарубежных стран.- Алматы: «Жеті Жарғы», 1997, 3 бет
5. Г. Сапарғалиев, Конституционное право Республики Казахстан, - Алматы, 1998, 95 бет.
6. Конституционное право Республики Казахстан: Учебник / сост. д.ю.н., профессор А.Т. Ащевулов. – Алматы: КазГЮА, 2001. – 93-94 беттер.